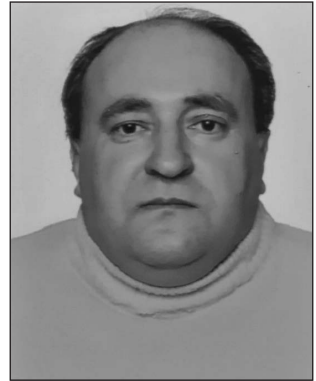

УДК:316.614.5 - 658.855:347.639(477)(045)
DOI 10.37566/2707-6849-2020-2(31)-3

Інна КОВАЛЕНКО,
*доцент кафедри цивільного, господарського
та трудового права
Академії праці,
соціальних відносин і туризму,
кандидат юридичних наук,
доцент*

Ігор РИМАРЕНКО,
*старший викладач кафедри
цивільного,
господарського та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму*

МІСЦЕ СОС-ДИТЯЧИХ МІСТЕЧОК У СИСТЕМІ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ

Суспільне життя України з початку XXI століття активно змінюється, набуваючи нових якостей. Значною проблемою є потреба захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлених Конституцією України та іншими нормативними актами України. У Конституції України в ст. 52 визначено: «Утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» [1, с. 12]. Це положення підтримує ст. 5 Сімейного кодексу України, Конвенція ООН про права дитини та інші міжнародні та національні нормативні акти України. Практично щороку в Україні близько 10 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування з різних причин. Вони потребують кваліфікованої допомоги психологів, соціологів, юристів у територіальній громаді.

Закон України «Про охорону дитинства» у ст. 1 визначає поняття «дитина-сирота» – дитина, в якій померли чи загинули батьки, та «діти, позбавлені батьківського піклування – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків, визнанням

батьків безвісно відсутніми або неіснуючими, оголошення їх померлими, тривала хвороба батьків, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти» [2, с. 250]. Докладніше ця проблема розглянута в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Значною проблемою є правове забезпечення проекту, бо поки що це лише постанова Кабінету Міністрів України, якою затверджено Типове положення про СОС-дитяче містечко, від 15.03.2006 за № 310 та Наказ МОЗ, МОН, МСМС № 302/80/49 від 02.02.2007 року «Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування й соціального захисту дітей, до соціальних форм виховання». Так, є ряд нормативних актів України та міжнародних актів, які розглядають проблеми дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, але в них навіть згадки немає про СОС-дитячі містечка. Бажано б прийняти закони про діяльність СОС-дитячих містечок в Україні, про їх специфіку та особливості. Все-таки ці поселення створюються на території України і потребують контролю державних органів.

Проект потребує психологічної, медичної та правової допомоги, значною проблемою є працевлаштування вихованців, отримання ними освіти після досягнення повноліття. Представники містечка вирішують багато організаційних питань, які належать до компетенції місцевих органів територіальної громади. Тому потрібна співпраця з органами опіки та піклування, органами у справах сім'ї та молоді. Взагалі, адаптація дітей, позбавлених батьківського піклування, в громадянське суспільство є спільною проблемою нашої держави та СОС-дитячого містечка.

Останнім часом відбувається процес зменшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Наприклад, у 2014 році їх було 83 716, у 2017-му – 70 643 особи [3]. Це зумовлено загальним зменшенням народжуваності дітей в Україні, поглибленням демографічної кризи. При цьому захисту прав дітей без батьківського піклування в Україні, наприклад, у 2018 році потребували 150 тисяч малозабезпечених сімей [4, с. 83].

Ця проблема становить значний науковий інтерес, викликає жваве обговорення, у процесі якого було окреслено питання про те, яке ж місце займає СОС-дитяче містечко в системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Ця проблема є предметом наукових досліджень таких вітчизняних науковців у галузі сімейного права, як Л. Солонухіна [4], О. Карпенко [5], В. Озерська [6], О. Свіжа [7], М. Бутко [8], І. Пеша [9], І. Цибуліна [10].

Державні інституції опіки та піклування над дітьми в Україні не завжди належно виконують свої функції. Ряд експертів виступають за їх закриття і використання нових форм виховання і утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, Галина Посталюк, директорка благодійної організації «Надія і житло для дітей», вважає: «Інтернати – це заклади закритого типу, симбіоз школи та казарм, ці спецзаклади не тільки калічать дитячу психіку, але й не готують своїх

вихованців до дорослого самостійного життя» [11, с. 20]. Тому ця група експертів пропонує «врахувати традиції українського народу щодо обездолених дітей, звернутися до зарубіжних здобутків, зважаючи при цьому на особливості нашого суспільства, держави і надати перевагу сімейним формам утримання та виховання дітей-сиріт» [5, с. 79].

Тому сімейні форми виховання й утримання є більш позитивні, якісні, надають дітям сімейне оточення і турботу. Серед них значне місце посідає така сімейна форма, як СОС-дитяче містечко, яка була створена й апробована на практиці австрійським педагогом Германом Гмайнером. Таке перше дитяче поселення він створив у 1949 році у австрійському місті Імст. У його основу було покладено чотири принципи. Перший – мати СОС-дитячого поселення – жінка, яка проходить спеціальну підготовку та повинна мати материнські почуття до дітей. Другий принцип: брати і сестри – це діти, які проживають у містечку і виховуються як рідні сестри та брати. Третій принцип – будинок, який повністю підготовлений для проживання дітей. Четвертий принцип: містечко – це спільнота дорослих і дітей, симбіоз виховного закладу і соціального співтовариства однодумців [12, с. 260–262].

Герман Гмайнер, будуючи свою доктрину кіндердорфу, зіткнувся зі значним супротивом спеціалістів, які говорили: «Ваша ідея дуже дорога. Це буде коштувати мільйони». Але він заявляв у відповідь: «Тюрми для малолітніх коштують дорожче». І саме тоді для фінансування своєї ідеї він створив громадську організацію і звернувся до народу Австрії [6, с. 90]. Відтоді друзі дитячих містечок раз на квартал жертвують невелику суму коштів – так званий «шиллінговий внесок». Саме підтримка населення п'яти континентів світу в 132 країнах сприяла позитивній діяльності проекту.

Яскравим прикладом є діяльність проекту в Україні. Так, є проблеми і не все так швидко розвивається, але проект працює в Броварах, Луганську, Києві, на Київщині та Старобільщині. Його підтримують небагато люди та організації. Офіційним послом ФІФА для СОС-дитячих містечок в Україні є Андрій Шевченко, а Шведська компанія CRAMO GROUP, Благодійний фонд Андрія Шевченка, Благодійний фонд Володимира Кличка, компанії ВБФ «Корона», «Ернест енд Янг», Благодійний фонд «СОС-дитяче містечко», які фінансують діяльність СОС-дитячих містечок в Україні [16]. Значну участь беруть територіальні громади, органи опіки та піклування, які надають правову і медичну допомогу.

На нинішньому етапі СОС-дитячі містечка працюють в 132 країнах світу під гаслом «Добро робити легко, коли багато хто допомагає». Вони ввійшли до міжнародної благодійної системи «SOS Kinderdorf International», була надана допомога 300 тисяч молоді за 1492 проектами [13, с. 230].

З 2003 року в місті Києві розпочався проект «СОС-дитячі містечка». Це неурядова нерелігійна благодійна організація, яка надає допомогу дітям, сім'ям та молоді. Перше в Україні СОС-містечко було створене в м. Броварах Київської області на основі міжнародного та національного законодавства у 2010 році. Його

правовий статус було затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про СОС-дитяче містечко» від 15 березня 2006 року.

Поняття інституту СОС-дитяче містечко вперше в Україні юридично сформовано в постанові Кабінету Міністрів України. Це спеціалізований виховний заклад для проживання, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, до досягнення ними 18-річного віку, а у разі продовження навчання у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації – до 23-річного віку. Основними завданнями даного проєкту є:

- створення умов для реалізації права дітей на виховання в оточенні, максимально наближеному до сімейного, за принципом родинності та для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку;

- належне матеріальне забезпечення дітей і сприяння в здобутті ними належної освіти, навичок до самостійного життя [14].

Особливістю цього проєкту є будівництво в лісовій зоні котеджного поселення, де в кожному будинку проживає сос-мама та до 10 дітей. Приміщення повністю умебльовані, з побутовою технікою. Поселення має статус юридичної особи, фінансується міжнародною організацією «SOS Kinderdorf International» та іншими благодійними організаціями України.

СОС-дитячі містечка займаються довготривалим доглядом за дітьми, діти виховуються поза межами певної релігії, але в культурній сфері держави. Основною в такій сім'ї є сос-мама, яка виховує, опікується дітьми, які проживають з нею. Для соціального та духовного розвитку в містечку працюють психологи, соціологи, які скеровують дітей у напрямі громадянського суспільства, позитивного співжиття, як громадян правової держави. Цю місію виконують усі мешканці містечка, це є одна спільнота дорослих і дітей.

Наразі відбувається зміна початкової моделі СОС-дитячого містечка, відсутність батька частково компенсується чоловіками-вчителями, організаторами фізичного та духовного життя. Діти навчаються в місцевих школах, займаються спортом, працюють у наукових та мистецьких гуртках. Ця модель виховання і розвитку дітей виникла і пройшла практичну перевірку в країнах Європи. В Україні вона була адаптована до умов життя нашого суспільства. Українські сос-мами проходять спеціальну підготовку за кордоном, вони отримують гідну європейську зарплату, при цьому основою їхньої діяльності є розвинуті материнські почуття, високі людські якості, моральні принципи, які вони хочуть передати дітям, позбавленим батьківського піклування. Гаслом діяльності українських сос-мам є: «Ми не робимо нічого особливого, а просто хочемо дати дитині те, що є в інших дітей» [15, с. 31].

СОС-дитячі містечка не є закритими поселеннями, в них розвиваються почуття загальної поваги, власної гідності, здатність до співчуття, емоційного самоконтролю, нормальних умов співжиття в сучасному суспільстві [16].

Органи опіки та піклування є органом контролю діяльності СОС-дитячого містечка в Україні. Саме вони скеровують дітей, укладають договір про виховання дітей з директором містечка. Також діяльність містечка контролюється службою у справах неповнолітніх, органами охорони здоров'я [14]. Діти, потрапивши в СОС-дитяче містечко, все життя співпрацюватимуть з ним, для кожної дитини складається окремий план догляду і розвитку, з урахуванням її здібностей і потреб. Діти мають право спілкуватися зі своїми рідними, якщо це не шкодить їм.

На основі європейського та національного законодавства встановлюються такі принципи виховання: довіра у відносинах між вихователем і дітьми, за яких він відповідає, шанобливе та уважне ставлення дітей один до одного, набуття у них навичок самостійного ведення домашнього господарства, проживання хлопчиків і дівчаток різного віку разом, як братів і сестер, тісний емоційний зв'язок вихователя і дітей.

Сімейний будинок є осередком проживання вихователя і дітей як СОС-сім'ї з унікальною атмосферою та звичаями, в якому діти відчувають захищеність, належність до родини. СОС-сім'я є рівноправним членом громади містечка. Кожна дитина разом із вихователем бере участь у громадському житті містечка. Кожна дитина має банківський рахунок, на який вона отримує всі соціальні виплати, якими вона вільно розпоряджається з 18 років [14].

Україну у 2012 році визначили як найпрогресивнішу країну в питанні захисту прав та інтересів дітей, позбавлених батьківського піклування, проте питання соціального сирітства в Україні повністю не вирішене. Національна стратегія профілактики соціального сирітства динамічно виконується, однак це більше кількісні показники, ніж якісні. Так, в Україні, діють такі заклади сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомна сім'я, патронат, наставництво, дитячий будинок сімейного типу. Однак судова практика вказує на фінансові злочини, звалтування, побиття і навіть вбивства вихованців вихователями. Ефективного контролю з боку державних органів немає, він має епізодичний характер. Тому ефективність СОС-дитячих містечок є яскраво помітною, контроль від міжнародних та громадських організацій є постійним. Вихователі проходять спеціальну педагогічну та психологічну підготовку та стажування за кордоном. Спільне проживання сос-мам і дітей веде до якісної перебудови їх морального, громадського і духовного розвитку. Так це створює значне психологічне навантаження на сос-мам, особливо якщо діти мають свої психологічні особливості. Але ця проблема розв'язується з допомогою сос-тіток, підвищенням педагогічної майстерності та підтримкою колег, розвитком альтернативних програм допомоги і підтримки сос-сім'ї, які розроблені в СОС-дитячому містечку.

Практика СОС-дитячих містечок сформулювала аксіому, що допомога навіть у розмірі одного шилінга, середнього і нижчого рівня може вплинути на розвиток добробуту, якщо це зацікавить багатьох. СОС-дитяче містечко існує на пожертви звичайних людей, це привчає дітей пам'ятати добро, для цього кожен будинок у

поселенні називають іменем друзів, які фінансують його. Кожному другу СОС-дитячого містечка діти пишуть листа, в якому розповідають як були витрачені кошти. Дітей привчають до реальності сучасного життя, набувати навичок самостійного ведення домашнього господарства. Для кожного вихованця розроблено індивідуальну програму розвитку. Кожна дитина має право на формування своїх уподобань, якщо, звісно, вони позитивно впливають на вихованця.

СОС-дитяче містечко є простою, але життєдайною й універсальною формою співіснування, за цей тривалий період вона не змінилася й однаково успішно працює в Європі, Африці та Азії. Спроби змінити чотири принципи «кіндердорф» не мали успіху, і тому діяльність проєкту повертається до похідної моделі Германа Гмайнера. При цьому нові проблеми, що постають у процесі виховання, ведуть до формування нових якісних, розроблених на практиці програм допомоги і підтримки сос-сім'ї. Особливо, коли вихованці досягли повноліття і постають питання навчання, працевлаштування, початку формування особистого життя.

Висновки. Наразі триває процес формування громадської думки щодо підтримки в Україні інституту СОС-дитячого містечка. Виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в новому інституті сімейного права дає можливість їм пройти процес соціалізації в сприятливих сімейних умовах, сформувати позитивні навички життя.

СОС-дитяче містечко має багаторічну практику розвитку повноцінного члена суспільства шляхом формування особистих, соціальних, моральних якостей. Воно формує у дітей основні риси повноправних громадян, позитивних членів громадянського суспільства, чітко орієнтованих на свою майбутню професію, зацікавлених створити власну сім'ю та виховувати дітей. СОС-дитяче містечко не фінансується державою, а матеріальне забезпечення проєкту йде від благодійних фондів, що дасть змогу державі ефективно використати зекономлені кошти. При цьому державна система опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, не є достатньо ефективною.

На сьогодні СОС-дитячі містечка є найбільшою соціальною благодійною організацією, їх партнерами виступають ООН, ЄС, Коаліція неурядових організацій. У них використовують інноваційні підходи і методи виховання, розвиток гармонійних позитивних якостей сприяє самореалізації дитячих здібностей і талантів. Відбувається процес розвитку самостійності, впевненості, кожен має можливість стати повноцінним членом громадянського суспільства.

Тому діяльність інституту СОС-дитячого містечка є ефективною формою соціально-педагогічної опіки дітей-сиріт і дітей без батьківського піклування. Він може посісти значне місце в системі соціалізації дітей як нова форма влаштування дітей без піклування через процес виховання і спостереження за дітьми упродовж усього їхнього життя.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2018. 48 с.
2. Ковальський В. С. Законодавство України про сім'ю. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 384 с.
3. Діяльність служб у справах дітей, центрів, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. 2017. URL: <http://komsport.rada.gov.ua/documents/sluhannia/73808.htm/>
4. Солодухіна Л. С. Особливості нормативно-правового врегулювання альтернативного догляду за дітьми в Україні. Вісник НАДУ при Президенті України (серія «Державне управління»). 2018. № 2. С. 82–91.
5. Карпенко О. Є. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми реформування. Право України. 2001. № 3. С. 79–81.
6. Озерська В. Урахування педагогічного досвіду дитячих містечок SOS австрійського педагога Германа Гмайнера у процесі здійснення інноваційної діяльності педагога. Нова педагогічна думка. 2012. № 2. С. 89–92.
7. Свіжа О. О. Історичні аспекти виникнення та становлення дитячого будинку сімейного типу на українських землях у ХХ столітті. Юридичний вісник. 2010. № 2(15). С. 30–32.
8. Бутко М. П. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні соціального захисту дітей без батьківської опіки. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2012. № 4(62). С. 316–322.
9. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ, 2000. 85 с.
10. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні. Харків: ХРІДУНАДУ, 2006. 224 с.
11. Соломко І. Ловцы детских душ. Корреспондент. 2013. С. 20–21.
12. Карпенко О. Є. З історії заснування дитячого містечка в Умсті. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2010. Вип. 10. С. 260–265.
13. Брускова Е. С. Семья без родителей. Москва: Центр развития социально-педагогических инициатив, 1993. 240 с.
14. Типове положення про СОС-дитяче містечко, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 року № 310. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP060310>
15. Что такое SOS-деревня? 27.05.2011. 31. URL: www.kp.kiev.ua
16. СосДитячі містечка в Україні. URL: <http://SOS-ukraine.org/na/pronas/sos-v-ukraine/>

References

1. *The Constitution of Ukraine*. Kyiv: The Publishing House Skif, 2018. 48 s.
2. *Kovalskyj V. S. Family Law of Ukraine*, Kyiv: Yurinkom Inter, 2002. 384 s.
3. *Activities of children's services, centers of social services for families, children and youth*. 2017. URL: <http://komsport.rada.gov.ua/documents/sluhannia/73808.htm/>
4. *Solodukhina I. S. Peculiarities of normative-legal regulation of alternative care for children in Ukraine*. NAPA Bulletin under the President of Ukraine (Public Administration Series). 2018. № 2. S. 82–91.

5. Karpenko O. E. *Family forms of maintenance and upbringing of orphans and children deprived of parental care: problems of legal reform. Law of Ukraine. 2001. № 3. S. 79–81.*
6. Ozerska V. *Taking into account the pedagogical experience of SOS children's towns of the Austrian teacher Hermann Gmeiner in the process of carrying out the innovative activity of the teacher. New pedagogical thought. 2012. № 2. S. 89–92.*
7. Svizha O. O. *Historical aspects of the origin and formation of a family-type orphanage in the Ukrainian lands in the twentieth century. Legal Bulletin. 2010. 2 (15). S. 30–32.*
8. Butko M. P. *Interaction of state authorities and local self-government bodies in the implementation of social protection of children without parental care. Bulletin of Chernihiv State Technological University. 2012. № 4 (62). S. 316–322.*
9. Piesha I. V. *Social protection of orphans and children deprived of parental care. Kyiv, 2000. 85 s.*
10. Tsibulina I. V. *State policy in the field of child protection in Ukraine. H.; HRIDUNADU, 2006. 224 s.*
11. Karpenko O. E. *From the history of the founding of a children's town in Imst. Pedagogical education: theory and practice. 2012. issue 10. S. 260–265.*
12. Bruskova E. S. *Family without parents. Moscow: Development Center of Development of Social and Pedagogical Initiatives, 1993.*
13. Solomko I. *Catchers of children's souls. Correspondent. 2013. S. 20–21.*
14. *Resolution of the Cabinet of Ministers of 15.03.2006, № 310. Typical regulations on SOS children's town. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP060310>*
15. *What is an SOS village? 27.05.2011. 31. URL: www.kp.kiev.ua*
16. *SOS-children's towns in Ukraine. URL: <http://SOS-Ukraine.org/ua/pronas/sos-v-ukraini/>*

КОВАЛЕНКО І., РИМАРЕНКО І. Місце СОС-дитячих містечок у системі форм влаштування дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

У статті розглянуто місце СОС-дитячого містечка в загальній системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановленій сімейним законодавством України.

Результатами даного дослідження є бачення реалізації права дитини, забезпечення у територіальній громаді, де створені умови для фізичного, розумового, духовного та громадянського розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Встановлено правовий статус та значення СОС-дитячого містечка у сфері надання сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, СОС-дитяче містечко, сос-мами, сос-сім'я, Герман Гмайнер.

КОВАЛЕНКО И., РИМАРЕНКО И. Место СОС-детских городков в системе форм устройства детей сирот и детей, лишенных родительского попечения, в Украине.

В статье рассмотрено место СОС-детских городков в общей системе форм, устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, установленной семейным законодательством Украины.

Результатами данного исследования являются видение реализации права ребенка на обеспечение в территориальной громаде, где созданы условия для физического, умственного, духовного и гражданского развития детей-сирот и детей, лишенных родительского

попечения. Определены правовой статус и значение СОС-детского городка в сфере обеспечения семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительского попечения, сос-детские городки, сос-мамы, сос-семья, Герман Гмайнер.

KOVALENKO I., RYMARENKO I. SOS Children's Villages and pleases in system of humanitarian assistance to children in need in Ukraine.

The present article deals with the place of SOS Children's Villages in the general system of ensuring appropriate care of children whose parental rights.

The aim of this paper is to analyze the state of SOS Children's Villages in Ukraine, its effectiveness and development on panhuman principles. After all, every year in Ukraine about 10 thousand children are left without parental care for various reasons. They need qualified help of psychologists, sociologists, lawyers in the local community. This problem has significant scientific significance, it has provoked a lively discussion and raises the question: «What is the place, SOS Children's Villages and pleases in system of humanitarian assistance to children in need in Ukraine?».

The results of this analysis include vision on realizations of children's rights in the community where there are all the conditions of orphans and children whose parents are deprived of parental rights.

The legal status and meaning of SOS Children's Villages in the sphere of ensuring appropriate care of orphans and children whose parents don't have legal custody of them is defined.

Key words: orphans, kids whose, parents are deprived of parental rights, SOS Children's Village, SOS mothers SOS family, German Gmeiner.